

Arisztotelész a Bibliában

Ernst Soner professzor beszéde a logika teológiai hasznáról

A reformáció századában számos olyan gondolkodó működött Európában, akiknek a felfogása jelentősen eltért a hagyományos teológiai és filozófiai tanításoktól. Közülük ha nem is a legkiemelkedőbb, de kétségkívül eredeti és radikális elképzeléseket megfogalmazó szerző volt Ernst Soner orvosprofesszor, aki a Nürnberg város fennhatósága alá tartozó altdorfi akadémián tanított 1605 és 1612-ben bekövetkezett halála között. Hivatalos képesítése mellett behatóan foglalkozott természettudományos kérdésekkel és filozófiával is, különösen az utóbbi területen fejtett ki nagy jelentőségű munkásságot. Írásai nemcsak azért érdemelnek figyelmet, mert ő és néhány kollégája egy speciális arisztotelianus irányvonalat képviseltek, amelynek bizonyos motívumai csak Altdorfra voltak jellemzőek, hanem azért is, mert Soner nem riadt vissza tőle, hogy a filozófiában általa felismerni vélt igazságokat a vallás területén is érvényesítse. A professzor ugyanis, bár a nyilvánosság előtt titkolta, a reformáció antitrinitárius irányzatának egyik ágához, a Lengyelországban kialakult socinianizmushoz csatlakozott, amelynek tagjai hajlandóak voltak akár az összes többi keresztény számára alapvetőnek tekintett dogmákat is felülbírálni, valamint nagy jelentőséget tulajdonítottak az emberi intellektus képességeinek, utat nyitva ezáltal a filozófiára, filológiai bibliaértelmezésre és hasonló diszciplínákra alapozott szellemi útkeresés radikális formái számára. Soner szintén ilyen módon alkotta meg műveit, mind a filozófiában, mind a teológiában egy saját tanítást dolgozva ki, amelyet a maga egészében ugyan nem fogadott el senki, így nem lett belőle iskolateremtő egyéniség, de gondolkodásának egyes részletei mégis átszivárogtak tanítványai és egyes olvasói munkásságába, maradandó nyomot hagyva a vallás- és eszmetörténetben. Mindezeket túlmenően különös jelentőséggel bír Soner a téma magyarországi kutatói számára, hiszen tágabb értelemben véve az erdélyi antitrinitáriusok is a professzor hitsorsosainak számítottak, noha ők a socinianizmust elutasították.

Ennek a széles körű műveltségre alapozott, eredeti és radikális elképzeléseket tartalmazó soneri munkásságnak mára csak kevés közvetlen forrása maradt fenn, mivel a professzor írásai jelentős részben kéziratban maradtak vagy elvesztek, esetleg szándékosan megsemmisítették őket. Ezért ne-

vezhető jelentősnek, hogy a budapesti Országos Széchényi Könyvtárban őriznek egy kéziratos kolligátumot, amely Soner több publikálatlan és ismeretlen művét tartalmazza, elsősorban akadémiai beszédeit.¹ Közülük az egyiknek a címe a következő: *An Organon Aristotelis studioso theologiae sit necessarium?* Azt vizsgálja tehát, hogy szükséges-e az arisztotelészi logika rendszerét kifejítő *Organon* ismerete a teológia művelői számára. Az alábbiakban ezt beszédet mutatom be, mivel egy olyan témát érint, ami akkoriban a hittudomány egyik fontos kérdését képezte, és a Soner által adott válasz jó rálátást nyújt a professzor nézeteire, segít őt elhelyezni a kor gondolkodástörténeti kontextusában, árnyalva és gazdagítva a XVI–XVII. század szellemi viszonyairól kialakult képünket.

Ernst Sonernek az életútja is figyelemre méltó, bár nélkülözte azokat a hányattatásokat és fordulatokat, amelyeket sok reformátor kénytelen volt elszenvedni. Nürnbergben született 1572-ben, a város irányítása alá tartozó Altdorf akadémiáján tanult, és felnőtt életének nagy részét is itt élte le. Egyetlen hosszabb távollétét az 1597 és 1602 között tett tanulmányútja jelentette, amelynek főbb állomásai Leiden, Páduába és Basel voltak. Hivatalosan az utóbbi városban szerezte meg végzettségét mint orvos, de a peregrinációja nagyobb részét Páduában töltötte, és az itteni környezet gyakorolta rá a legnagyobb hatást. Miután hazatért, néhány év nürnbergi orvosi tevékenységet követően Altdorfba került az akadémiára, immár professzorként, itt tanított orvoslást és filozófiát 1612-ig, amikor egy pestisjárványban meghalt.² Ez eddig meglehetősen szokványos értelmiségi pályafutásnak számít; ami Sonert különlegessé teszi, hogy bár szülővárosa, Nürnberg hivatalos vallása a reformáció lutheri irányzata volt, ő titokban antitrinitárius, közelebbről sociniánus nézeteket vallott. Ez a szentháromságtagadó irányzat főleg Lengyelországban terjedt el, és a legfontosabb teológiai kérdéseit meghatározó Fausto Sozziniról kapta a nevét. A felekezet egyes tagjai Európa több országában megfordultak, és próbálkoztak a nézeteik terjesztésével, bár tanításuk általában kivívta a helyi hatóságok vagy egyházi vezetők ellenszenvét, és a kísérlet gyakran az antitrinitáriusok kényszerű távozásával végződött. Soner az Altdorfot nagy számban látogató lengyel peregrinusiok révén került kapcsolatba az antitrinitarizmussal, majd csatlakozott is hozzá, bár meggyőződését egészen haláláig titokban tartotta, nem akarván veszélybe sodorni professzori állását. Magatartása jellegzetes példája volt a korban elterjedt vallási színlelésnek, amelynek a modern elnevezése, a ni-

¹ A kézirat a Quart. Lat. 752 jelzet alatt található.

² Soner életéről lásd Domenico CACCAMO (1970), Sozinianer in Altdorf und Danzig im Zeitalter der Orthodoxie, *Zeitschrift für Ostforschung*, 19, 1. 42-54; Günther THOMANN (1995), SONER, Ernst. In Andreas SHELKOV-STOSS (Hrsg.) (1995), *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon (BBKL)*. Bautz, Herzberg. (Band 10), 789–792.

kodémizmus is ekkor született meg. Másrészt Soner nem egyszerűen áttért a szentháromságtagadó hitre, hanem maga is próbálkozott a terjesztésével, és folyamatos titoktartás mellett sikerült egy egész kriptosociniánus kört szerveznie maga köré az érveire fogékony diákokból, amely a professzor halála után lelepleződött, és a nürnbergi városvezetés felszámolta. Az antitrinitárius hallgatók többségét visszakényszerítették a lutheránus felekezetbe, néhányan lengyelországi hitsorsosaik közé távoztak.³

A kriptosociánus kör leleplezésekor a hatóságok az általuk lefoglalt heterodox iratokat, köztük Soner műveit, megsemmisítették. Az OSZK-ban található kézirat egyik tanítványának, Georg Richternek (1592–1651) köszönhetően maradt fenn, aki ugyan nem volt sohasem antitrinitárius, de professzora munkásságát tiszteletben tartotta, és annak halála után egy külön e célra vásárolt füzetbe átmásolta Soner általa legfontosabbnak tartott műveit, talán a majdani publikálás szándékával, amire azonban nem került sor.⁴ A Soner-műveket tartalmazó kolligátum Richter halála után a nürnbergi Bibliotheca Ebnerianába került,⁵ majd közel kétszáz évvel később, egy 1810-es aukció során a híres műgyűjtő, Jankovich Miklós vásárolta meg, aki érdeklődött az antitrinitarizmus története iránt, bár arról nincs adat, hogy konkrétan Sonerrel foglalkozott volna; a kolligátum mindenesetre az ő hagyatékának részeként került az OSZK kéziratárába, ahol ma található.⁶

Fizikai jellemzőit tekintve egy negyedrért hajtott, mintegy kétszázötven oldalnyi terjedelmű, zöld bőrbe kötött füzetről van szó, amelynek a következő címet adta Richter: *Ernesti Soneri professoris Altorfini orationes et lucubrationes eruditae*. Összesen tizenöt Soner-művet tartalmaz, valamennyi latin nyelvű, és mint a címből kiderül, műfajilag részben beszédek, részben kisebb értekezések. A keletkezésük körülményeiről többnyire nem állnak rendelkezésre pontos adatok, csak némelyik *oratio* esetén jelöli meg Richter, hogy mikor adta elő őket Soner. Feltehető, hogy a többi beszéd is

³ Az altdorfi kriptosocinianizmusról részletes és sok eredeti forrást felhasználó, de meglehetősen elfogult beszámoló született a következő században: Gustav Georg ZELTNER (1729), *Historia Crypto-Socinismi Altorfinae quondam Academiae infesti arcana*, Leipzig, Johann Friedrich Gleditsch. Modern összefoglalásként ld. Hanns Christoph BRENNECKE (2011), *Orthodoxie und sozinianische Häeresie in Altdorf*. In Hanns Christoph BRENNECKE, Dirk NIEFANGER – Werher Wilhelms SCHNABEL (Hrsg.) (2011), *Akademie und Universität Altdorf. Studien zur Hochschulgeschichte Nürnbergs*. Köln, Böhlau Verlag, 151–166; Hanspeter MARTI (2014), *Der Altdorfer Sozinianismusstreit im Spiegel akademischer Kleinschriften*. In Hanspeter MARTI – Karin MARTI-WEISSENBACH (Hrsg.) (2014), *Nürnberg's Hochschule in Altdorf. Beiträge zur frühneuzeitlichen Wissenschafts- und Bildungsgeschichte*. Köln, Böhlau Verlag, 158–190.

⁴ A kézirat összeállítójának személyét egyérelműen elárulja az első lapon található címeres ex libris, az alatta található 1620-as évszám pedig valószínűleg a keletkezés idejét jelöli.

⁵ A kötéstábla belső oldalán a *Bibl. Ebnerianae Norimb.* possessorbejegyzés található.

⁶ Jankovich neve kézzel beírva a címlap hátoldalán szerepel.

elhangzott előszóban, legalábbis erre utalnak a szövegbe helyenként beillesztett, a hallgatóságnak szánt megjegyzések.

A művek terjedelme és témája meglehetősen széles skálán váltakozik. A legrövidebbek úgynevezett chriák, vagyis valamilyen bölcsek antik mondatát kifejtő beszédgyakorlatok, amelyeket csupán retorikai példának szánhatott Soner, mivel nemcsak az elemzésre kiválasztott mondatot, hanem az adott chria többi részét is népszerű korabeli florilegiumokból válogatta össze, és általános témákról szólnak, bármiféle egyéni színezet nélkül. A hosszabb beszédek és az értekezések egy része a professzor természettudományos munkásságához tartozik. Mindazonáltal már ezeknek az alapját is az a témakör képezi, amelyik a többi (a kolligátum terjedelmesebb és fontosabb darabjait jelentő) mű fő tárgya, és amelyikhez az itt vizsgált beszéd is tartozik: a filozófia, pontosabban az arisztotelészi filozófia. Soner gondolkodását ugyanis teljes mértékben ez határozta meg, páduai tanulmányai alatt és altdorfi professzoraitól egyaránt ezt sajátította el, utána egész életében elkötelezett arisztotelianus maradt. Műveiben széles teret engedett a stageirai filozófus tanítására alapozott következtetéseknek, ezek segítségével próbálta leírni a világ felépítését és működését, sőt Isten létét és tevékenységét is; részben épp azért tért át az antitrinitarizmusra, mert azt jobban össze tudta egyeztetni Arisztotelész tanításával. Soner tehát bizonyos szempontból a feje tetejére állította a régi mondatot, és a teológiát tette a filozófia szolgáldányává.⁷ Így kidolgozott rendszere meglehetősen egyedi volt, még a hagyományos dogmák jó részét elvető antitrinitarizmusba is csak nehezen fért bele. Fennmaradt például egy levél,⁸ amelyben lengyel hitsorsosai megrójják az altdorfi professzort, amiért túl tág teret engedett a teológiai igazságok felismerésében az emberi észnek, olyan dolgok felismerését is belelátva Arisztotelész munkásságába, amelyek még a szentháromságtagadók szerint is csak isteni kinyilatkoztatás útján válhattak ismertté.⁹

Soner a vallási meggyőződését igyekezett elrejtetni a nyilvánosság elől, arisztotelizmusa azonban közismert volt, márpedig ez is erősen vitatott kérdésnek számított a XVI–XVII. század fordulóján, különösen az olyan lu-

⁷ Soner filozófiai és teológiai nézeteire vonatkozóan lásd CACCAMO 1970:54–58; Siegfried WOLLGAST (1988), *Philosophie in Deutschland zwischen Reformation und Aufklärung 1550–1650*. Berlin, Akademie Verlag, 393–397; Eric ASCHERMANN (2011), Ratio und oratio mentalis – Zum Verhältnis von Aristotelismus und Sozinianismus am Beispiel der Philosophie Ernst Soners. In BRENNERKE–NIEFANGER–SCHNABEL (Hrsg.) 2011:99–157.

⁸ Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltára, a Lengyel Unitárius Egyház Levéltára 12.

⁹ 2r: Ea Platoni, Aristoteli et luci naturae tribuere videris, quae sacrae literae non nisi Domini Jesu Christi Evangelio aperte tribuant.

theránus területeken, mint Nürnberg. A nagy reformátor ugyanis erős ellen-szenvvel viseltetett a stageirai filozófus iránt: „Semmi sem hevíti úgy szívemet, mint az a vágy, hogy Arisztotelést, ezt a színészt, aki görög maszk-jával az egyházat oly alaposan tévútra vezette, leleplezzem és az egész világ előtt pellengérré állítsam” – írta egyik levelében.¹⁰ Máshol még keményebben fogalmazott: „Fáj lelkemnek, hogy az a kárhozott, nagyralátó, ravasz pogány hamis beszédeivel a legjobb keresztyének sokát félrevezette és elbolondította; bizony az Isten ver meg vele a mi bűneink miatt.”¹¹ Hozzáállása később, jórészt Melanchthon hatására enyhült, de a teológiából továbbra is száműzni akarta az arisztotelészi tanítást, különösen azokat a gondolatokat, amelyek a *Metafizikában* és a *De animában* szerepeltek. Az arisztotelészi logika, amiről az itt vizsgált Soner-beszéd szól, nem esett ennyire szigorú elbírálás alá, de az eredeti görög szövegek itt is kikerültek az oktatási gyakorlatból. Éppen Melanchthon volt az, aki összefoglaló jelleggel latin nyelvű dialektikai kompendiumokat készített, amelyek a szükséges logikai és retorikai alapozást voltak hivatva biztosítani a diákok számára, hogy a szükséges módszertani ismeretek birtokában foghassanak bele magasabb tudományok, például a teológia elsajátításába.¹²

A XVI. század végére azonban ez a melanchthoni rendszer kezdett kimerülni. Több iskolában, így Altdorfban is új utakat kerestek, amelyek sokszor magukban foglalták az eredeti arisztotelészi szövegekhez való visszatérést. A stageirai filozófus munkáinak közvetlen tanulmányozását szorgalmazta például Soner legnagyobb becsben tartott altdorfi tanára, egy bizonyos Philipp Scherbe (1553–1605) is, aki tanítványához hasonlóan Páduában tanult, magától Jacopo Zabarellától, aki a logika egyik legelismertebb művelője volt a korban.¹³ Soner hivatalában és szellemiségében is Scherbe nyomdokaiba lépett, mikor tanítani kezdett az altdorfi akadémián.

A fentiek után könnyen kikövetkeztethető, hogy a kolligátumban szereplő, itt bemutatott beszédben Soner válasza a feltett kérdésre, hogy szükséges-e az eredeti arisztotelészi művek tanulmányozása a teológusok számára, határozott igen, és annak szenteli a művet, hogy erről meggyőzze hallgató-ságát. Mindazonáltal rutinos pedagógusként azzal kezdi a beszédet, hogy

¹⁰ Martin LUTHER (2013), *Levelek*. Szerk. CSEPREGI Zoltán – FABINYI Tibor – ITTÉZS Gábor – REUSS András, ford. CSEPREGI Zoltán. Budapest, Luther Kiadó. (Luther válogatott művei, 7.), 59 (34. sz.).

¹¹ Martin LUTHER (1905), *A német nemzet keresztyén nemességéhez*. Szerk. és ford. MASZ- NYIK Endre. Budapest–Pozsony, Luther-Társaság. (Luther Márton művei, 2.), 95.

¹² A lutheri reformáció és Arisztotelész viszonyára vonatkozóan kiváló összefoglalást nyújt ITTÉZS Gábor (2014), Reformáció és kultúra. Luther, Melanchthon és Arisztotelész a wittenbergi egyetemen a XVI. század elején I–II, *A keresztyén igazság*, 101, 2. 21–30 és 101,3. 9–20.

¹³ Wolfgang MÄHRLE,(2000), *Academia Norica – Wissenschaft und Bildung an der Nürnberger Hohen Schue in Altdorf (1575–1623)*. Stuttgart, Franz Steiner Verlag. 274–279.

eleve lemond a *captatio benevolentiae*-ről, jól ismerve a diákok hozzáállását az olyan nehézségű anyagokhoz, mint az *Organon*: „Ki hallgatna engem szívesen? Hiszen olyan témát választottam, amivel sokan nem értenek egyet. Azt állítják, hogy ...elegendő a dialektika általános szabályait ismereni, mintsem belebonyolódni ezekbe a túlságosan is kifinomult dolgokba.”¹⁴ Ennek következtében arról szól a beszéd, hogy Soner különféle teológiához kapcsolódó területeken, konkrét példákkal igazolja, hogy a *subtilissimae res* ismerete igenis szükséges egy teológus számára.

Mindenekelőtt azzal a – teológiai szempontból jelentősnek tűnő – ellenérvvel száll szembe, hogy Arisztotelész pogány volt, így semmi köze nem lehet a keresztény hittudományhoz. Soner erre azt feleli, hogy nem egy gondolat kitalálójának a személyét és a háttérét kell figyelembe venni, hanem magának az elképzelésnek az igazságát, hiszen végső soron mindennek Isten a forrása, aki megadta Arisztotelésznek az efféle dolgok felfedezéséhez szükséges bölcsességet.¹⁵

Ezután annak az ecsetelésére tér rá, hogy milyen fontosak a logikai ismeretek a hitvitákban. Soner elsőként az *Organon* által biztosított *ordo* és *methodus* szerepét emeli ki, amelyek megakadályozzák, hogy az ellenfelek szofistákhoz illő csúrés-csavarással lehetetlenítsenek el valakit.¹⁶ Aktuális példaként a jezsuita Roberto Bellarminót, az ellenreformáció egyik legnagyobb hatású alakját említi, akivel valóban csak alapos műveltség és az érvelési módszerek széles körű ismeretének birtokában lehetett szembeszállni.¹⁷ Az Ágostai Hitvallással kapcsolatos vitákat is említi, a reformátorok ellenfeleinek tudatlanságára helyezve a hangsúlyt, akik éppen azért írtak zavaros és ostoba dolgokat, mert logikai ismereteik hiányosak voltak.¹⁸ Egy másik fontos lutheránus dokumentumot, az 1577-ben elfogadott *Formula Concordiae* nevű hitvallást is felhossa példaként, amelynek egyik szakasza, amelyik a kegyelemtan szempontjából szélsőséges nézeteket képviselő,

¹⁴ 92v: Quis me libenter audiat? Siquidem talem materiam suscepi, cui multi non assentiuntur. Dicunt enim nullis in rebus opus esse Organo Aristotelis et praesertim in Theologia, siquidem satis sit vulgaria praecepta dialectices nosse, quam sese intricare illis subtilissimis rebus.

¹⁵ 92v: Ad originem quod attinet, luce meridiana clarius est, Organon illud Aristotelis, licet Ethnicus, acumine suo invenerit, nihilominus tamen illi sapientia haec inveniendi a Deo Ter Optimo Maximo cuius cognitionem qualemcumque habuit, concessa fuit.

¹⁶ 93r: Haec denique scientias munivit, easque ordine et methodo haud secus atque Orci galea tectas ab imperitorum ac sophistarum iaculis defendit.

¹⁷ 93r: hoc nostro tempore tres tomi disputationum Bellarmini testantur, qui referti sunt omnibus captionibus sophisticis. Konkrétan Bellarmino *Disputationes de controversiis Christianae fidei* című, 1581–1593 között kiadott művére céloz, amelyet sokan a katolikus tanítás és különösen a pápai hatalom legfontosabb védiratának tartottak.

¹⁸ 93v: Augustanae confessionis Apologia, in qua toties acerrime reprehenduntur pontificii, quod plane ignorarint quid sit fides, quid essentia, quid iustitia.

és ezért manicheusként emlegetett Matthias Flacius ellen irányult, az arisztotelészi kategóriákra építette érvrendszerét.¹⁹

Soner tekintélyszemélyek révén is próbálja bizonyítani az *Organon* teológiai fontosságát. Természetesen Lutherre és Melanchthonra esett a választásra mint legfőbb autoritásokra, bár – mint fentebb láttuk – ez Luther esetében korántsem ígérkezett könnyű feladatnak, hiszen ő a legerőteljesebb kifejezések használatától sem riadt vissza Arisztotelész elítélése során. Ennek ellenére néhány tőle vett idézettel Soner mintegy rábizonyítja, hogy ha nem is hivatkozott rá, a nagy reformátor a gyakorlatban mégis az arisztotelészi logikát alkalmazta műveiben. Ilyen idézet például a Teremtés könyvéhez írott kommentárjának XVII–XVIII. fejezete, ahol Luther a „páristák” tekervényes, retorikai gondolatvezetése helyett a pontos, lényegre törő érveket dicséri, amelyeknél a kulcsszavak: *distinguere posse, recte definire és dividere*. Soner ebből kiindulva igazolja Luthernél az *Organon* ismeretét és használatát, mivel az idézett kifejezések abban is alapvető szerepet játszanak: a pontos elemzés, a fogalmak megfelelő azonosítása és elkülönítése által lehet csak rendszert kialakítani, ami a tudományos gondolkodás alapja.²⁰ Hasonló módon hivatkozik a Galata-levélhez írt kommentár V. fejezetére, ahol a szerző más szavakkal, de pontosan követi a Második Analitika 12. fejezetének megállapításait: „a dialektikának és az analitikának (...) nem szabad túrnia a stílusalakzatokat, színekdokhékát és hüperbolákat.”²¹

Melanchthonnal könnyebb dolga volt, a híres humanista többször nyíltan beszélt Arisztotelészről, részben maga ellen is szólva: „Én – mondta – az igazi, romlatlan, eredeti dialektikát hirdetem, amelyet Arisztotelésztől és nem a tudatlan értelmezőitől kapunk meg. Határozottan állítom, hogy ez nemcsak a fórumon és a bíróságon, hanem a filozófiában, sőt az Egyházban is nagyon hasznos.”²² Melanchthon tehát kiállt az *Organon* eredeti szövegé-

¹⁹ 93v: Quam necessarius etiam sit usus categoriarum in theologia unica illa quaestio declaratur, de peccato originis, et orthodoxorum consensus adversus veteres et novos Manichaeos. Vö. Formula Concordiae, I. (De peccato originale), Negativa, XII.

²⁰ 93r: Doctoris et Dialectici est primum recte definire et dividere. Caeteri qui non distinguunt inter argumenta et materias a quibus disputatione digni sunt, odio. Vö. Martin LUTHER (1830), Enarrationes in Genesin XX–XXIII. In Christoph S. Th. ELSPERGER (Hrsg.) (1830), *D. Martini Lutheri Exegetica opera Latina* 5, Erlangen, Sumtibus Caroli Heyderi, 271 (XXII). 93v: [Lutherus] inquit: sapientiam sapientiarum esse recte distinguere posse inter legem et Evangelium, et bonum in hac parte dialecticum esse. Vö. Martin LUTHER (1829), Enarrationes in Genesin XVI–XIX. In Christoph S. Th. ELSPERGER (Hrsg.) (1829), *D. Martini Lutheri Exegetica opera Latina* 4, Erlangen, Sumtibus Caroli Heyderi, 106.

²¹ 93r: dialectica et analytica... non debet pati figuras, synecdoches et hyperbolas. Vö. Martin LUTHER (1844), *Commentarium in Epistolam S. Pauli ad Galatas, Tomus II.* Hrsg. Christoph S. Th. ELSPERGER. Erlangen, Sumtibus Caroli Heyderi, 325.

²² OSZK Quart. Lat. 752, 93v: Ego, inquit, veram, incorruptam, nativam dialecticam qualem et ab Aristotele et non insulis interpretibus accepimus praedico. Hanc affirmo non modo in foro aut iudiciis aut etiam in philosophia, sed etiam in Ecclesia valde utilem esse. Vö. Philipp ME-

nek a tanulmányozása mellett, noha maga is írt „értelmezéseket” róla. A munkássága azonban nem merült ki a kompendiumok összeállításában, hanem gondos szerkesztői munkával sajtó alá rendezte a stageirai filozófus számos művét, egyértelművé téve, hogy nemcsak szükségesnek tartja az eredeti szövegek tanulmányozását, de azt a gyakorlatban is elő kívánja segíteni.

Az altdorfi professzor legfontosabb érve természetesen a felvetett tételnek gyakorlati bizonyítása volt, tehát az, ha bizonyos teológiai problémák esetén kimutatja, hogy az arisztotelészi logika alapos ismerete segítségével lehet őket megoldani; és valóban, a beszéd jelentős részét éppen ennek a célnak szenteli. Először a következtetési módszerek két, a korban gyakran emlegetett fajtáját említi az úgynevezett *ὑπόθεσις κατασκευαστική*-t és a *ὑπόθεσις ἀνασκευαστική*-t.²³ A két érvelési módszert az altdorfi professzor arisztotelészi elvekből vezeti le: felismerésük és használatuk lényege az, amit az Organon korabeli interpretátorai *modorum et modificatarum enuntiationum vim cognoscere* kifejezéssel illeltek.²⁴

Még fontosabbnak tartotta azonban a szillogizmusok és a különféle válfajaik ismeretét. Ez, vagyis a logika egy jól körülhatárolt területének teljes feltérképezése és elemzése, Arisztotelész egész munkásságának egyik legnagyobb vívmánya, így érthető, hogy Soner nem győzi hangsúlyozni a jelentőségét. A beszédben konkrét szöveghehelyek egész sorát hozza fel a Bibliából, hogy igazolja az állítását, miszerint az arisztotelészi szillogizmusok alapvető részét képezik a Szentírás gondolatmeneteinek, így azok ismerete nélkülözhetetlen a legfontosabb hittételek megértéséhez. Elsőként például egy diszjunktív szillogizmust hoz fel, mégpedig a lutheránus teológia egyik legfontosabb kérdésében, a megigazulást illetően. Így foglalja ugyanis össze Pál apostol ezzel kapcsolatos gondolatmenetét: „Vagy a törvény cselekedeteiből, vagy a hit által igazulunk meg. De nem a törvény cselekedeteiből, tehát a hit által.”²⁵ Később Soner a *κατὰ παντός* és *καθόλου* kifejezésekkel leírt vonatkozásokra, vagyis az általános értelmű kijelentések különböző

LANCHTHON (1839), Epistola 3992. In Karl Gottlieb BRETSCHEIDER (ed.) (1839), *Corpus Reformatorum VI*, Halle, C. A. Schwetke et fil. 655.

²³ Vö. Theodore HAERING (1913), *The Christian Faith – The System of Dogmatics*. Transl. John DICKIE – George FERRIES. London – New York – Toronto, Hodder & Stoughton, 107.

²⁴ 93v: Excellentes etiam Theologi duos modos conjunctionum hypotheticarum excogitarunt ducentes ad in commodum. Unus est eorum qui habent ὑπόθεσιν κατασκευαστικὴν, qui Luthero est communis. Alter est qui habent ὑπόθεσιν ἀνασκευαστικὴν, cuius exempla epistolae Paulicanae passim nobis suppeditant. Vö. pl. Vicente Justiniano ANTIST (1582), *Commentaria in universam Logicam*. Venezia, Zilettus, 147; Didacus MASTIUS, (1617), *Commentariorum in Porphyrium et in universam Aristotelis Logicam Tomus II*. Köln, Burgenius, 93; Rudolph GOELENIUS (1596), *Problematum rhetoricorum centuria*, Frankfurt, Officina Paltheniana, 74.

²⁵ 93bis: Aut operibus legis aut per fidem justificamur. Sed non operibus legis, ergo per fidem. Vö. Gal 5,4–5; Róm 3,21–22. Az érvet nem maga Soner találta ki, hanem egy korabeli

fajtaira hoz példákat, amelyek – állítása szerint – a leggyakrabban fordulnak elő a Bibliában.²⁶ Ezek segítségével lehet értelmezni az olyan, elsősre ellentmondásosnak és visszatetszőnek tűnő kijelentéseket, mint hogy „minden ember nélkülözi Isten dicsőségét,” vagy hogy „minden ember hitetlen.”²⁷

Végül magát a teológiát mint tudományt is arisztotelészi alapon magyarázza el Soner, mikor a *Második Analitikában* leírtakból kiindulva abban véli felfedezni a hittudomány lényegét, hogy a Bibliában leírtak pusztá ténye mellett (*τὸ ὄντι*) azok összefüggéseit és okait vizsgálja (*τοῦ διότι*), ekként válván igazi, magasabb rendű tudománnyá.²⁸ Ebben az értelemben a próféta és az apostolok is az arisztotelészi logika alkalmazói voltak, hiszen nem másból állt a feladatuk, mint hogy a Bibliában leírt eseményeket, cselekedeteket és szavakat értelmezzék, feltárva az összefüggéseket és az okaikat, illetve hogy mindezt érthető módon elmagyarázzák a többi embernek. Sőt, Soner magát Krisztust is beleilleszti a képbe, akinek a tevékenysége (az általa végrehajtott csodák) arisztotelészi értelemben véve *τὸ ὄντι* jellegű bizonyítása volt annak, hogy Ő a Messiás.²⁹ Természetesen Soner nem állítja róluk az arisztotelészi logika közvetlen ismeretét, de azt igen, hogy a gyakorlatban annak az elvei szerint tanítottak, például Pál apostol tudományos módon tevékenykedett, azaz „ἐπισημονικῶς εἰγί.”³⁰

Az elhangzottakból a hallgatóságot illetően is levonja a tanulságot Soner: bár a Szentlélek olyan tiszta tudást nem adott nekik, mint az apostoloknak, de az Istentől kapott gondolkodási képességet, és az ezzel létrehozott filozófiát eredményesen használhatják fel arra, hogy a nagy elődök által ki nem fejtett problémákban megoldást találjanak.³¹ Arisztotelész pedig, pogány mivolta ellenére, éppen a legtökéletesebb eszközt adja az *Organonnal*, hiszen az abban lefektetett elvek át- meg átszövik a Biblia szövegét, így az ott szereplő igazságok feltáráshoz a stageirai filozófus logikája visz legközelebb.

---

teológustól, a lutheránusból kálvinistává lett Johann Piscatortól vette át. Vö. Johann PISCATOR (1601), *Analysis logica Epistolae Pauli ad Romanos*. Herborn, Corvinus, A4r.

²⁶ 93bisr: Habent locum in Theologia regulae illae κατὰ παντός, καθόλου, quibus tota fere Scriptura est referta.

²⁷ 93bisr: Omnis homo caret gloria Dei, omnis homo est incredulus. Vö. Róm 3,23 és 3,4. Itt Soner szintén egy ismert teológus, Lucas Lossius munkájára támaszkodott. Vö. Lucas LOSSIUS (1562), *Annotationes Scholasticae in Novum Testamentum V*. Frakfurt, Egenolphus, 130.

²⁸ 93bisr: In Apodicticis docetur quoniam sint propriae demonstrationes et quo pacto ex historia, quae est dumtaxat τὸ ὄντι, scientiae quae sunt τοῦ διότι et constitutae olim a magnis viris sint et constitui debentur. Hac arte tota Theologia primum facta et expressa est ex Veteris et Novi Testamenti historia.

²⁹ 93bisr: τοῦ ὄντι quibus Salvator noster ostendit se esse Messiam et verum Deum.

³⁰ 93bisv.

³¹ 93bisv: Nunc quoniam ea dona a Spiritu Sancto nobis data non sunt, utimur illorum loco ista doctrina.

Összességében ez a Soner-beszéd, rövidsége ellenére, kiválóan reprezentálja mind a professzor ismereteit, mind az általa képviselt filozófiát. Soner beszéde így jól beleilleszthető abba a folyamatba, amely a reformáció kezdetére jellemző nagymértékű Arisztotelész-ellenességtől és a stageirai filozófus „teológiai száműzésétől” annak visszatéréséig vezet. Az *Organon* mellett való érvelés mindenesetre csak egy lépcsőnek számított a célhoz vezető úton, de az arisztotelészi logika azért fontos elemét képezte ennek az irányvonalnak, és Soner itt két szempontból is megpróbálta felszámolni az *Organon* használatát korlátozó tényezőket. Egyrészt felhívta a figyelmet az eredeti, tehát az interpretátorok tevékenységének torzító hatásától mentes szöveg ismeretének a szükséges voltára, másrészt rámutatott, hogy az arisztotelészi logika nemcsak propedeutikus szempontból lehet hasznos, hanem a teológia magasabb régióiban, vagyis a kimondottan hittudományi jellegű kérdések megoldásában is kulcsszerepet játszhat.